

Elżbieta Aleksandrowska

Johan Turesson Oxenstierna w Polsce : z warsztatu bibliografa "Monitora" (1)

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 50/3-4, 471-498

1959

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ELŻBIETA ALEKSANDROWSKA

JOHAN TURESSON OXENSTIERNA W POLSCE

Z WARSZTATU BIBLIOGRAFA „MONITORA“ (1)

Rozprawka niniejsza powstała na marginesie prowadzonych przez autorkę prac i poszukiwań związanych z przygotowywaną bibliografią *Monitora*. W pierwotnych zamierzeniach poprzestać miała na ukazaniu i omówieniu nieznanego przekładu *Pensées sur divers sujets* Johana Turessona Oxenstierny w *Monitorze*. W trakcie pracy godnym uwagi wydał się autorce sam problem Oxenstierny w dziejach literatury i polski rezonans jego popularności, skąd wynikło znaczne poszerzenie tematu. Niemniej wyrosła ona z *Monitora*, zapoczątkować ma parę dalszych prac ściśle z nim powiązanych i najwięcej uwagi jemu poświęca.

Johan Turesson Oxenstierna (1666—1733)¹ jest autorem jednej z najbardziej popularnych książek wieku XVIII. Jego *Pensées sur divers sujets*, powiększone następnie przez *Réflexions et maximes morales*, uzyskały współcześnie dziesiątki wydań, wyborów i przekładów, a nawet wkroczyły w wiek XIX². Mimo to autor ich uległ

¹ Informacji o ramowych datach życia Oxenstierny (szczegółowiej: ur. 2 I 1666 w Stockholmie, zm. tamże 16 II 1733) udzielił mi uprzejmie pan Paul Sjögren, *conservateur de département des imprimés suédois de la Bibliothèque de l'Université Uppsala*. Zaczerpnął je zapewne z zalecanego w liście dzieła (nie znalazłam go w dostępnych mi bibliotekach): F. U. Wrangel, *Greve Oxenstiernas Sedo-lexor samt brev och koncept i urval*. Stockholm 1916.

² Tylko na podstawie dostępnych mi, skąpych i niepełnych, informacji zdołałam odnotować następujące wydania:

Recueil de pensées sur divers sujets du Comte Oxenstirn. 1720 (toż: 1722; ...*du Comte Jean Oxenstirn*. Francfort sur le Meyn 1725).

Bouquet de diverses fleurs du Comte Oxenstirn. 1731.

Johan Oxenstiernas Betrachtelser i enslighet. [Stockholm] 1732.

Begriff od. Auszüge derer Gedanken des Grafen Johan Oxenstierna. Frankfurt a. Main 1733.

całkowitemu zapomnieniu. Bardzo nieliczne wzmianki o nim — spotykane tylko w najobszerniejszych encyklopediach, biografiach i historiach literatury — są bałamutne, poczynając już od wzmianki Jöchera z roku 1751. I tak przypisują one *Pensées* aż czterem osobom tego rodzaju. Wersją najbardziej kuriozalną, reprezentowaną przez *Bibliografię* Estreichera, jest przypisanie *Pensées* słynnemu dyplomacie Axelowi³. Jöcher⁴ i Rotermond⁵ autorem ich kreują Jana Axelona, popełniając błąd prawie stuletni, a wreszcie źródła dziewiętnastowieczne⁶ oraz Samuel Modlinger, ostatni dziewiętnastowieczny wydawca wyboru *Myśli* w przekładzie niemieckim⁷, utożsamiają autora z osobą jego brata, Gabriela Turessona, adaptując mu także *curriculum vitae* tamtego. Autorstwo Johanowi Turess-

Pensées sur divers sujets de M. le Comte Oxenstirn avec Réflexions et maximes morales du même auteur. T. 1—2. Francfort sur le Meyn 1736 (toż: Francfort sur le Meyn 1737; La Haye 1741; La Haye 1742 (parę wydań równoległych); La Haye 1744; La Haye 1746; Francfort sur le Meyn 1746; La Haye 1749; Francfort sur le Meyn 1754; Francfort sur le Meyn 1755; Francfort sur le Meyn 1756; La Haye 1759; Paris 1762; La Haye 1764).

[Przekład szwedzki *Bouquet de diverses fleurs*]. 1767.

Pensées sur divers sujets de M. le Comte Oxenstirn avec Réflexions et maximes morales du même auteur. T. 1—2. Francfort sur le Meyn 1775.

Amenidades filosóficas o discursos sobre todo-dos estados de esta vida por el conde Oxenstirn. Barcelona 1804.

Pensées sur divers sujets du Comte Oxenstirn avec Réflexions et maximes morales du même auteur. T. 1—2. Paris 1825.

Code de la morale et de la politique de la jeune noblesse de l'Autriche, ou Épitomé des pensées de Monsieur le Comte Oxenstirn. Vienne 1844.

Der rabbinische Rationalismus. Eine Unterredung des Grafen Gabriel (!) von Oxenstirn, mit dem Rabbiner Isac Vita Cantarini aus Padua. Mit Vorwort, Einleitung und Anmerkungen von S. Modlinger. Wien 1889.

Ponadto Schück (H. Schück, o K. Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. T. 2. Stockholm 1927, s. 430) informuje o istnieniu przekładów: duńskiego i włoskiego, bez wymienienia jednak dat publikacji.

Wykaz powyższy pominął wydania i przekłady polskie, będące przedmiotem rozprawki.

³ Estreicher XXIII, 538.

⁴ Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexikon*. T. 3. Leipzig 1751, s. 1160.

⁵ H. W. Rotermond, *Fortsetzung und Ergänzungen zu Ch. G. Jöchers Allgemeinem Gelehrten-Lexiko*. T. 5. Bremen 1816, s. 1336—1337.

⁶ L. G. Michaud, *Biographie universelle*. T. 31. Paris 1854, s. 561. — *Encyklopedia powszechna*. T. 20. Warszawa 1865, s. 227. — J. M. Quérard, *Les Supercheres littéraires*. T. 2. Paris 1870, s. 535.

⁷ Zob. przypis 2.

sonowi oddają dopiero wiarygodne prace dwudziestowieczne: Wrangel, Schüeck i Warburg⁸ oraz *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*⁹.

Odpowiedzialność za to zamieszanie ponosi w znacznym stopniu nieprecyzyjność informacji kart tytułowych wydań osiemnastowiecznych, poprzestających najczęściej na ogólnikowym określeniu autora: „*Monsieur le Comte Oxenstiern*“. Współcześni nie mieli jednak wątpliwości co do osoby pisarza, gdyż według świadectwa najpoważniejszego z wydawców *Myśli*, Antoine Augustin Bruzen de La Martinière'a¹⁰, pierwsze ich wydanie rozeszło się przede wszystkim z powodu popularności ich twórcy:

Le nom de l'Auteur excita la curiosité; connu dans toutes les cours d'Allemagne, on voulut savoir comment il s'y prenoit à philosopher.

Świadectwo to wyda się zrozumialsze, jeśli nadmienimy, że według pewnych wzmianek w dalszym ciągu cytowanej przedmowy Johan Turesson, stryjeczny wnuk wielkiego Axela, prowadził życie człowieka przyjmowanego w najlepszych towarzystwach wielkiego świata, zyskując przydomek epikurejczyka. Potwierdza to tytuł nadany przez wydawcę opublikowanemu w r. 1917 w Paryżu zbiorowi prywatnych listów Johana Turessona: *Choix de lettres intimes d'un épicurien du XVIIe siècle*¹¹. *Pensées* powstały u schyłku życia autora, w zaciszu własnego domu, do którego schronił się znudzony światem, chorobą i starością. Są owocem lektury i rozmyślań, przenoszonych stopniowo na papier. Do wydania doprowadził pewien obrotny księgarz niemiecki, wystarawszy się o kopię *Myśli* jeszcze w czasie ich pisania. Pierwsze ukazało się w r. 1720, pt. *Recueil de pensées*, i mieściło się w jednym małym tomiku o dużej czcionce¹². Za nim posypały się następne, poszerzane i uzupełniane przez autora aż do śmierci. Zasadniczy zbiór *Pensées* wydano już

⁸ Zob. przypisy 1 i 2.

⁹ T. 128. Paris 1934, s. 746—747.

¹⁰ Wydawca *Pensées* w La Haye. Wydania poprzedził obszerną przedmową omawiającą życie autora, recepcję dzieła i samo dzieło, dotychczasowe jego wydania i wprowadzone przez siebie poprawki. Cytaty w niniejszej rozprawce pochodzą z przedmowy do wydania: La Haye 1741. Będziemy je dalej oznaczać skrótem LH.

¹¹ Wydanie odnotowuje *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale* (t. 128, s. 746).

¹² Informacja Schücka i Martinière'a.

jednak w r. 1722, dzieląc je na pięć ksiąg¹³. W roku 1731 zostały one uzupełnione o *Bouquet de diverses fleurs*¹⁴. Było to dzieło odrębne, operujące formą krótkich błyskotliwych sentencji, zamykających się w paru, a nawet w jednym zdaniu, podczas gdy *Pensées* tworzył zbiór dłuższych rozprawek. Mimo to wydawca niemiecki wydrukował je jako szóstą księgę zbioru. Po śmierci autora tytuł *Bouquet de diverses fleurs* zmieniono na *Réflexions et maximes morales*¹⁵. Pierwsze pełne, już pośmiertne, wydanie *Pensées* i *Réflexions* ukazało się w 1736 r. we Frankfurcie nad Menem w dwóch tomach, zarzucając podział na księgi. Stało się ono wzorem wszystkich wydań następných. Cytuję Martinière'a:

*La lecture de ces Pensées produisit une véritable estime pour la solidité de son esprit. On fut charmé de voir un galant-homme, qui [...] goûté tout ce que les plaisirs peuvent avoir de plus séduisant, se faire une sérieuse occupation de détromper ceux qui cherchent un bonheur, que les délices ne donnent pas réellement*¹⁶.

Podobała się zwłaszcza pewna żarliwość religijna pisarza zamieniającego protestantyzm na katolicyzm, chociaż nie był on człowiekiem

*à qui les ecclésiastiques ayent inspiré un aveugle dévouement pour leur système; il connoit leurs défauts, et les marque d'une encre assez forte en bien des endroits de son livre*¹⁷.

Posunięto się do nazwania go Montaigne'em XVII w., stawiając nawet jego dzieło przed *Próbami*¹⁸.

Pisząc o Oxenstiernie w Polsce, wspomnieć trzeba o jego bytności na naszych ziemiach. W swoich nieustannych wojażach zagranicznych zawadził pod koniec panowania Jana Sobieskiego

¹³ Informacja Schücka.

¹⁴ Informacja Schücka.

¹⁵ Informacja P. Sjögrena. Tytuł *Bouquet de diverses fleurs* był tytułem autorskim.

¹⁶ Przekład: „Lektura *Myśli* wywołała prawdziwy szacunek dla gruntowności jego umysłu. Zachwycono się widząc magnata, który [...] zakosztowawszy wszystkiego, co mogły najslodsze zawierać przyjemności, zajął się uciążliwą pracą wyprowadzania z błędu tych, którzy szukają szczęścia, mniemając, iż rzeczywiście dają je przyjemności“.

¹⁷ Przekład: „którego duchowni natchnęli ślepym posłuszeństwem wobec ich systemu; znał ich błędy i wytykał je dobitnie w wielu miejscach swej książki“.

¹⁸ Określenie i ocena Martinière'a.

i o Polskę, kwitując swój pobyt niezwykle dla nas interesującą rozprawką *De la Pologne*¹⁹. Opisuje tam w słowach ciepłych, ale i pełnych złośliwości, swoje polskie wrażenia. Zachwycił go wdziękiem i łaskawością zwycięzca spod Wiednia (choć i przy nim nie powstrzymał się od ironicznej dygresji: „*le plus gracieux prince envers les étrangers que j'aie vu en Europe*“), swą gościnnością i kulturą magnaci, a także Warszawa — jego zdaniem — dorównująca swymi wdziękami najznakomitszym miastom Europy. Równocześnie jednak nie poskąpił ostrej drwiny ogółowi:

Ktoś zabawnie powiedział o Polsce, że jest to kraj, gdzie mężczyźni są goleni jak mnichy, opasani jak muły i podkuci jak konie. Nie zbłądzą, jeśli dorzucą od siebie, że jest to królestwo, gdzie Bachus kąpie się w wódce, gdzie Wenus czesze się w cebulę, gdzie łacina jest tania, cywilizację sprzedaje się na ziarnka, gdzie nieszlachta jest mniej liczna niż szlachta i szlachta uboższa niż nieszlachta; gdzie [...] przyjaźń żywi się winem węgierskim, gdzie niedźwiedzie tańczą i szczupaki pływają w korzeniach, gdzie wreszcie anyżówka jest nieodłączna od piernika²⁰.

¹⁹ Zob. wydanie LH t. 1, s. 78—79. W dalszym ciągu będę się odwoływać do paginacji tego wydania.

²⁰ Tłumaczenie — jak i pozostałe przekłady — E. A. Tekst oryginału w całości:

„*Quelqu'un a dit plaisamment de la Pologne, que c'est un pays où les hommes sont rasés comme des moines, sanglés comme des mulets, et ferrés comme des chevaux. Je ne saurois m'empêcher d'y ajouter du mien, et de dire, que c'est un royaume où Bachus se baigne dans l'eau de vie, où Venus se coëffe avec des ciboules, où le Latin est à bon marché, où la civilité se vend par grain, où les roturiers sont plus rares que les gentilshommes, et les gentilshommes plus pauvres que des roturiers, où l'orgueil se couvre de poil, et l'amitié se nourrit de vin d'Hongrie; où les ours dansent, et les brochets nagent dans l'épicerie; enfin où l'eau d'anis est inséparable du pain d'épice.*

Quand j'y fus, le trône étoit occupé per le grand Sobieski, le plus bel homme de la nation, et le plus gracieux prince envers les étrangers que j'aie vu en Europe.

La délivrance de Vienne, qui lui acquit le glorieux titre de protecteur de la Chrétienté, renda son nom cher à la postérité. Il me fit mille grâces, et parla toujours avec beaucoup de distinction de ma famille. Ainsi je conserverai précieusement toute ma vie le souvenir des faveurs que j'en ai reçues.

J'y pratiquai beaucoup le prince de Lubomirsky grand maréchal de la Couronne. C'est un seigneur d'un mérite extraordinaire, quoique d'une figure fort peu avantageuse. Mais il pouvoit dire avec raison:

*Si mihi difficilis formam natura negavit,
Ingenio formae damna rependo meae.*

Świadectwo to wydaje się godne przypomnienia.

Popularne dzieła na Zachodzie są w XVIII w. dziełami popularnymi i w Polsce. Za lekturą idą przekłady, dlatego już w 1741 r. spotykamy się z wersją polską pism Oxenstierny. Wydane we Lwowie *Ustawy i zdania przeciwko wynikającym w sercu ludzkim zarazom*, pióra Józefa Aleksandra Jabłonowskiego²¹, zawierają m. in. przekład obszernego wyboru *Réflexions et maximes morales*. Składają się na nie aforyzmy pisane na wzór La Rochefoucaulda, nie pozbawione świeżości i dowcipu w sformułowaniach, trafności w obserwacji i głębi w myśli. Równocześnie ukazuje się on w warszawskim wydaniu *Ustaw*²², a po trzynastu latach w jeszcze jednym ich wznowieniu, z zawartym na karcie tytułowej określeniem: „edycja druga“²³. Wydanie to Mitzler de Kolof kwituje notatką krytyczną²⁴. Mimo aż trzech wydań dziełko zostało wkrótce „zacytowane“. Estreicher pod jego opisem cytuje ciekawy przypis Michała Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego litewskiego: „pięćset egzemplarzy znowu wybito, jednakże dzieło jest rzadkim“²⁵. Ta, być może, okoliczność pobudziła do następnego tłumaczenia *Réflexions*. Podjął je Józef Epifani Minasowicz i wydrukował w r. 1769 jako dodatek do drugiego wydania swego przekładu *Wyobrażenia pocziwego człowieka JM. Ks. Goussaulta*²⁶. Tytuł: *Uwagi i niektóre maksymy moralne grafa szwedzkiego Jana Oxensztyrna* — wyraźnie ukazuje źródło, przechodząc w dokładności (wymienienie imienia autora) wydania oryginału. W kontekście tłumaczeń Minasowicza osoba tłumacza wydaje się bezsporna, potwierdza ją zresztą Mi-

Ses trois frères et le prince Czartorisky, le comte de Bielinsky grand chambellan, lors qu'il avoit pour épouse une comtesse de Morstein, digne ornement de son sexe, aussi-bien que sa soeur la princesse Czartoriska, me firent tous l'honneur de m'accorder leur amitié. Et je puis dire que parmi les grands du Royaume, on trouve toute la civilité et toute la politesse du monde; en sorte qu'en ce temps-là Varsovie avoit des charmes qui la faisoient aller de pair avec les plus agréables villes de l'Europe“.

²¹ 12°, k. 8, s. 155.

²² Estreicher XVIII, 354: „Toż... w Warszawie 1741“.

²³ Tamże.

²⁴ *Acta Litteraria Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae* A. 1755 *publicata*. Trimestre secundum. Varsaviae et Lipsiae, s. 117.

²⁵ Estreicher XVIII, 354.

²⁶ *Wyobrażenia pocziwego człowieka JM. Ks. Goussaulta po francusku odkryślonego, a przez J. E. Minasowicza ojczystym piórem wyrażonego*. Warszawa 1769. „Nakładem Towarzystwa Literatów w Polsce ustanowionego“. 8°, s. 157. *Uwagi* znajdują się na s. 151—157.

nasowicz gdzie indziej²⁷. Potwierdzenie to odnosi się wprawdzie do wydań późniejszych, lecz porównanie tekstów wykazuje ich identyczność. Różnica istnieje tylko w zakresie. Wydanie dodane do *Wyobrażenia pocziwego człowieka* mieści się zaledwie na siedmiu stronach i zawiera przekład maksym wybranych, wydania późniejsze przynoszą całość.

Kolejnym przekładem z Oxenstierny jest przekład z *Pensées* — nieznanym, i to zarówno historykom literatury, jak i oświeconym. Ciekawym świadectwem są tu słowa Grölla z przedmowy do wydania polskiego *Réflexions*:

Pochwała powszechna *Uwag i maksym moralnych* hrabiego szwedzkiego Oxenstierna była mi przyczyną, żem się starał nie tylko z osobna przedrukować je [...], ale też usilne będę mieć staranie o przetłumaczenie na język ojczysty *Zdań* tegoż hrabiego Oxenstierna²⁸.

Tymczasem zaś obszerny przekład wzmiankowanych *Zdań*, czyli *Myśli*, istniał już od lat paru. Pierwsze tłumaczenie z *Pensées* pojawiło się w 26 nrze *Monitora* z 31 marca 1770. Jest to przekład rozprawki z tomu 2, zatytułowanej tam *Du ridicule aveuglement d'une mère sur les défauts de son fils*²⁹. Mieszczący się na sześciu stronach numeru przekład anonimowego tłumacza, za którego należy uznać, jak wykażą dalsze rozważania, Minasowicza, poprzedza krótkie oryginalne przedślowie, omawiające ogólnie myśl Oxenstierny. Następnie polski autor wyraźnie wskazuje źródło przytoczonego poniżej tekstu, ilustrującego jego rozważania:

Na dowód tego wszystkiego, co się w krótkości rzekło, dosyć mi mimo rozlicznych wielu przykładów, które by łącznie znaleźć można, przywieść tymczasem jeden o synku wielce roztropnym, ale tylko w mniemaniu swej matki wielce go kochającej, o którym hrabia szwedzki Oxenstirn, świadek roztropności jego oczywisty, w ten sposób w swych *Myślach* wspomina, bez wzmianki jednak imienia, które dla swoich przyczyn przed wiadomością ukrył czytelników³⁰.

²⁷ Zob. J. E. Minasowicz, *Zbiór pism częścią własnych, częścią obcych, różnymi czasy przez autora wydanych*. W: *Zbiór mniejszy poezji polskich drobniejszych albo suplement do Zbioru większego rytmów jego ojczystych*. Warszawa 1782. Oznaczono go dalej skrótem ZMPP.

²⁸ *Uwagi i maksymy moralne hrabi szwedzkiego Oxenstierna, z francuskiego na polski język przetłumaczone*. Warszawa 1775, s. 3.

²⁹ Zob. LH t. 2, s. 40—43.

³⁰ M 1770, nr 26, s. 100—101.

Tu następuje wierny i całkowity przekład rozprawki. Na uwagę zasługuje w niej parodia kwiecistego stylu, powtórzona także przez polskiego tłumacza. Z następnym przekładem z *Pensées* spotykamy się już w nrze 29 z 11 kwietnia tegoż roku. I tu anonimowy tłumacz, *de facto* Minasowicz, nie ukrywa źródła artykułu pisząc:

Mówi z doświadczenia i to, i co dalej następuje, zacny urodzeniem, zaciejszy rozumem, szwedzki w swych *Myślach* hrabia³¹.

Ponieważ trzy numery przedtem cytował „hrabię szwedzkiego Oxenstirne“, informacja obecna jest zupełnie jasna. Numer zajmują w całości *Pensées*, tłumaczy w nim Minasowicz aż cztery rozprawki z tomu 2³². Każdą z nich opatruje, zgodnie z praktyką *Monitora*, mottem. Tak będzie czynił i przy dalszych przekładach. Odnajdujemy je już tylko na podstawie śledzenia tekstu *Monitora* i tekstu *Myśli*, gdyż więcej informacji źródłowych tłumacz nie udziela. Przeciwnie, spotykamy się tam nawet, i to wielokrotnie, ze świadomym usiłowaniem zacierania śladów obcej proveniencji. Tak np. tłumacząc na ogół wiernie tekst *Myśli* i powtarzając za Oxenstirną pierwszą osobę w narracji, wszędzie tam, gdzie osobiste wspomnienia magnata szwedzkiego nie bardzo pasowałyby do skromnej osoby autora monitorowego, a nawet mogłyby go w pewnym sensie kompromitować, formę tę konsekwentnie zarzuca. Pisząc np. za Oxenstirną o szczególnej wrażliwości kobiet na muzykę: „i ja sam byłem tego świadkiem, że wiele z nich te wdzięczne uciechy ostatnimi płaciły faworami“ — po słowie „sam“ wtrąca w nawiasie zdanie: „twierdzi pewien wiarygodny autor w tej materii piszący“³³. Zdumiewająca skrupulatność dla kogoś, kto przedtem powtórzył słowo w słowo cały artykuł. Innym razem zdanie: „*J'ai connu un certain marqui, qui*“³⁴ — zamienia na: „Czytalem o jednym margrabi, który...“³⁵ O wierszu zaczerpniętym z tłumaczonej własnie rozprawki informuje:

Pięknie i właśnie do mojej materii służące wiersze trafiło mi się [...] w pewnym rękopiśmie niedawno czytać, z którego wybrane tu przyłączam³⁶.

³¹ M 1770, nr 29, s. 123.

³² Zob. LH t. 2, s. 43—45, 45—46, 48, 37—38.

³³ M 1770, nr 46, s. 261.

³⁴ LH t. 1, s. 270. Tu i gdzie indziej, o ile nie zaznaczono inaczej, podkreślenie E. A.

³⁵ M 1771, nr 55, s. 429.

³⁶ M 1770, nr 104, s. 833. Inne przykłady: nr 49, s. 287, 290; nr 93, s. 742;

Przykłady podobne można by mnożyć.

Na zatarcie śladów źródła wpływa również w pewnym stopniu polonizacja stylu i treści (cytowanie zwrotów i przysłów rodzimych obok powtórzonych za oryginałem, podawanie przykładów z historii Polski³⁷), a także aktualizowanie tematu. Tłumacząc np. najwerniej wiersz kończący rozważania o kabalistyce, zamienia Minasowicz jego incipit: „*Bien que D*** en son livre...*“³⁸ — na: „Acz Volter zda się wszystko w swoich rymach wiedzieć...“³⁹ Sprzymierzeńcem tłumacza są nadto rozprawki krytykujące współczesną autorowi obyczajowość. Opisywane w nich zjawiska są tak typowo sarmackie, że trudno je w ogóle podejrzewać o obcą proveniencję. Przykładem artykuły: [*O ucztach należytych*], [*Przeciw przyniewalaniu do spełniania nadmiernych kielichów*], [*O wydatkach okazałych*], [*O pieczeniarszu*], [*O nadmiernej żądzy pierwszeństwa*]⁴⁰. Ostatni pasowałby np. doskonale do zilustrowania podłoża społecznego komedii Zabłockiego *Sarmatyzm*.

Wspomnieć tu jeszcze należy o omówionym szerzej w dalszych rozważaniach wypadku, kiedy rozprawka Oxenstierny posłużyła tłumaczowi za ramy do własnych i konkretnie z polską rzeczywistością powiązanych teorii politycznych⁴¹.

Z egzemplarzem *Pensées* w rękę wykrywamy bez większych trudności teksty tłumaczone. Spotykamy je już w nrze 32 z roku 1770. Ostatnie przynosi nr 55 z roku 1771. W sumie *Pensées* wypełniają 54 numery *Monitora* z lat 1770—1771 i reprezentowane są 156 rozprawkami (oryginał posiada ich 296). Poniżej przytaczam szczegółowy wykaz⁴².

nr 99, s. 793. Itd.

³⁷ Przykłady: M 1770, nr 38, s. 200: „Głupich nie orzą, nie sieją, sami się rodzą“; nr 49, s. 283: „To więc Polak swoim przysłowiem mówi: kto nie waży, nie ma nic, a Włoch [...]“; nr 73, s. 576: „przysłowie włoskie: nie to piękne, co piękne, ale to, co się komu podoba, co też na nasze polskie wychodzi: co komu miło, choćby na poły zgniło“. Polska egzemplifikacja historyczna występuje w M 1771, nr 27.

³⁸ LH t. 1, s. 256.

³⁹ M 1770, nr 98, s. 788.

⁴⁰ M 1771, nr 12/II, 12/III; 1770, nr 58/I, 58/III, 58/II. Tytuły w nawiasach kwadratowych pochodzą ode mnie, w *Monitorze* rozprawki te są bez tytułów.

⁴¹ Zob. M 1771, nr 27/I.

⁴² W wykazie liczba rzymska oznacza kolejność rozprawki wewnątrz danego numeru pisma. Gwiazdka wskazuje błędną paginację.

Monitor 1770

Pensées, tom 2

nr	strona	strona	tytuł
26	101—106	40—43	<i>Du ridicule aveuglement d'une mère sur les défauts de son fils</i>
29/I	123—125	43—45	<i>L'âge change le goût</i>
29/II	126—127	45—46	<i>De l'imperfection des hommes</i>
29/III	127—128	48	<i>De la volonté</i>
29/IV	129—130	37—38	<i>De la mort subite</i>
32/I	147—151	100—103	<i>Caractère de notre siècle</i>
32/II	151—154	146—149	<i>Du trop d'attachement pour le beau sexe</i>
36/I	179—181	78—80	<i>De l'argent</i>
36/II	181—183	87—88	<i>De la vanité de la plupart de nos projets</i>
36/III	183—184	57—58	<i>De la facilité à promettre</i>
36/IV	184—186	31—32	<i>De l'amour propre</i>
38/I	195—197	14—16	<i>De la parole</i>
38/II	198—200	28—29	<i>De la silence</i>
38/III	200—201	49—50	<i>De l'impossibilité de plaire à tous</i>
38/IV	202	52—53	<i>Des compagnies</i>
39/I	203—204	10—11	<i>De l'inutilité des plaintes</i>
39/II	205—206	33—34	<i>Des pleurs</i>
39/III	207—208	53—54	<i>De la compassion</i>
39/IV	208—210	193—195	<i>De la perte des biens</i>
41/I	219—221	1—2	<i>De la vertu</i>
41/II	221—222	2—3	<i>De la habitude</i>
41/III	223—225	93—94	<i>De l'exemple</i>
41/IV	225—226	46—48	<i>Des pensées</i>
42/I	227—230	82—85	<i>Des moyens de conserver la santé</i>
42/II	230—232	153—155	<i>Des choses qu'un homme sage a soin d'éviter</i>
42/III	233—234	71—72	<i>Du ridicule, qui accompagne la mauvaise fortune</i>
43/I	235—240	123—126	<i>Il est bon d'apprendre en tout temps</i>
43/II	240—242	127—129	<i>De la critique</i>
45/I	251—252	56—57	<i>De la sincérité</i>
45/II	252—254	187—188	<i>De la connoissance de soi même</i>
45/III	254—256	59—60	<i>De l'esprit de contradiction</i>
45/IV	257—258	63—64	<i>De la complaisance</i>
46/I	259—262	29—30	<i>De la musique</i>
46/II	262—266	64—67	<i>De la découverte des lettres</i>
48/I	275—278	6—8	<i>De la liberté</i>
48/II	278—280	9—10	<i>De la dependance</i>
48/III	280—282	149—151	<i>De la situation dangereuse des favoris</i>
49/I	283—285	114—115	<i>Réflexions sur ce qu'on appelle risquer</i>

49/II	285—289	116—118	<i>Du crédit</i>
49/III	289—290	118—119	<i>De l'apparence</i>
54/I	324—327	110—112	<i>De l'inimitié</i>
54/II	327—330	112—114	<i>De la jeunesse</i>
54/III	330—331	96—97	<i>De la tranquillité</i>
55/I	332—336	3—6	<i>De l'athéisme</i>
55/II	336—339	181—184	<i>De l'astronomie</i>
56/I	339*—341	32—33	<i>Du désir</i>
56/II	341—344	88—90	<i>Du repos</i>
56/III	344—345	184—185	<i>De l'innocence</i>
58/I	355—357	23—25	<i>De la dépense</i>
58/II	358—359	58—59	<i>Du rang</i>
58/III	360—362	190—191	<i>Du parasite</i>
59/I	363—366	103—105	<i>De la sagesse</i>
59/II	367—368	95—96	<i>De la discorde dans la bonne fortune, et de l'union entre les malheureux</i>
59/III	368—370	188—190	<i>De la conduite du sage dans la mauvaise fortune</i>

Pensées, tom 1

73/I	575—577	112—114	<i>De la beauté</i>
73/II	577—579	66—67	<i>De la vue</i>
73/III	579—581	199—200	<i>De l'amour</i>
75	591—595	3—5	<i>De l'homme</i>
77/I	607—609	192—193	<i>Des sciences</i>
77/II	700*—703	189—192	<i>De la chimie</i>
78/I	705—707*	126—128	<i>De l'impiété de notre siècle</i>
78/II	707—709	206—208	<i>De la religion des honnêtes gens</i>
78/III	710—711	42—44	<i>De la foi</i>
79/I	623*—627	5—8	<i>De la fortune</i>
79/II	627—629	11—12	<i>De la noblesse</i>
82	653—660	260—266	<i>Différence entre l'amour et l'amitié</i>
85/I	677—679	115—116	<i>De la curiosité</i>
85/II	680—682	21—22	<i>De la calomnie</i>
85/III	682—684	194	<i>Des rapports</i>
86/I	685—687	10—11	<i>De la vengeance</i>
86/II	687—690	19—21	<i>De la réconciliation</i>
86/III	690—692	26—29	<i>De l'ingratitude</i>
87/I	693—694	241—242	<i>De l'honneur</i>
87/II	695—698	50—53	<i>De la renommée</i>
87/III	698—700	320—321	<i>De la vaine gloire</i>
88/I	701—703	161—162	<i>D'un bon coeur</i>
88/II	703—705	162—163	<i>De l'intérêt</i>
88/III	705—707	89—91	<i>Des bienfaits</i>
88/IV	707—708	164—165	<i>De la libéralité</i>
89/I	709—710	17—19	<i>De la raillerie</i>

89/II	710—714	83— 86	<i>Du mensonge</i>
89/III	714—715	148—149	<i>De l'envie</i>
89/IV	715—716	251—252	<i>De la présomption</i>
91	730—732	151—152	<i>De l'affectation</i>
92/I	733—735	14— 15	<i>Du conseil</i>
92/II	735—738	136—137	<i>De la raison</i>
92/III	738—740	139—140	<i>De la prévention</i>
93/I	741—746	309—311	<i>De la vie solitaire du couvent</i>
93/II	746—748	184—185	<i>De la guerre</i>
94/II	753—755	107—108	<i>De l'éducation</i>
94/III	755—756	240—241	<i>Du juste partage de la nature</i>
95/I	757—759	55— 57	<i>De la joie</i>
95/II	760—763	57— 60	<i>De la tristesse</i>
95/III	763—764	70— 71	<i>De l'ennui</i>
97/I	773—775	152—154	<i>De la vie de la cour</i>
97/II	776—778	305—306	<i>De la vie champêtre</i>
97/III	778—780	226—228	<i>Du contentement</i>
98/I	781—784	154—156	<i>Des opinions de l'antiquité touchant le souverain bien</i>
98/II	784—787	325—328	<i>De la philosophie</i>
98/III	787—788	256—258	<i>De la cabale</i>
99/I	789—793	171—173	<i>Des voyages</i>
99/II	793—796	121—124	<i>De la Hollande</i>
101/I	805—807	68— 69	<i>Du hasard</i>
101/II	807—810	88— 89	<i>Du destin</i>
101/III	810—811	143—144	<i>De la conduite ordinaire de l'homme</i>
101/IV	812	142—143	<i>De la constance</i>
102/I	813—817	318—319	<i>Du paradis terrestre</i>
102/II	817—819	293—295	<i>Du fruit défendu dans le paradis terrestre</i>
102/III	819—820	95— 97	<i>D'Eve et du serpent</i>
103/I	821—823	97— 98	<i>Du culte divin</i>
103/II	823—825	140—141	<i>De la vraie dévotion</i>
103/III	825—826	165—166	<i>De l'espérance</i>
103/IV	827—828	173—174	<i>De l'âme</i>
104/I	829—831	239—240	<i>De la comédie universelle</i>
104/II	831—834	229—232	<i>Du temps</i>
104/III	834—836	286—289	<i>De la repentance tardive</i>

Monitor 1771

3/I	17— 20	124—126	<i>De l'ambition</i>
3/II	20— 23	109—110	<i>De la magnificence en habits</i>
3/III	23— 24	163—164	<i>Du changement d'humeur par la fortune</i>
7/I	49— 51	340—341	<i>Qu'il faut penser murement avant que d'agir</i>

7/II	51— 52	319—320	<i>Du peu de fonds qu'il y a à faire sur l'homme</i>
7/III	52— 54	324—325	<i>De la coutume de louer tout ce qu'on voit, ou que l'on entend</i>
7/IV	54— 56	332—333	<i>Du mauvais goût de l'homme</i>
9/I	65— 66	198—199	<i>De la promenade</i>
9/II	66— 68	185—186	<i>Du jeu</i>
9/III	69— 71	208—209	<i>Du tabac</i>
12/I	89— 91	49— 50	<i>Du vin</i>
12/II	92— 94	285—286	<i>Des grans repas</i>
12/III	94— 96	195—196	<i>De la coutume de boire à la santé</i>
15/I	113—118	246—250	<i>Des deux routes que tiennent les hommes pendant cette vie</i>
15/II	118—120	220—222	<i>De l'incertitude des choses de cette vie</i>
19/I	145—146	266—267	<i>De l'esprit, lors-qu'on n'en fait pas usage</i>
19/II	147—149	181—182	<i>De prix des choses rares</i>
19/III	150—152	301—302	<i>Des sept sages de la Grèce</i>
21/I	161—164	244—246	<i>De la lecture</i>
21/II	165—168	273—276	<i>Ces loix</i>
26/I(1)	200—202	101—102	<i>Des quatre saisons de l'année</i>
26/I(2)	202—203	102—103	<i>L'été</i>
26/I(3)	203	103	<i>L'automne</i>
26/I(4)	204—205	103—104	<i>L'hiver</i>
26/II	205—206	315—316	<i>De la santé</i>
26/III	206—207	232—234	<i>Du terme de la vie de l'homme</i>
27/I	200*-205	268—270	<i>Du devoir des souverains</i>
27/II	205—207	258—259	<i>Du faux brillant d'une couronne</i>
32/II	244—246	73— 75	<i>De la clémence</i>
34/I	256—257	47— 48	<i>D'un homme sans argent</i>
34/II	258—260	323—324	<i>De l'homme singulier</i>
34/III	260—262	178—179	<i>De l'humeur inégale</i>
34/IV	262—263	272	<i>Du hâbleur</i>
39/I	296—301	92— 95	<i>Réflexions sur Jule César</i>
39/II	301—303	98—100	<i>Réflexions sur Pompée</i>

Pensées, tom 2

55/I	424—428	17— 20	<i>De Licurgue</i>
------	---------	--------	--------------------

Pensées, tom 1

55/II	429—431	270—272	<i>Des procès</i>
-------	---------	---------	-------------------

Prześledzenie problematyki i tematyki *Mysli* Oxenstierny oraz *Monitora* — szczególnie w pierwszych, najbardziej programowych jego latach — pozwala na stwierdzenie, że wybór tego dzieła

przez tłumacza monitorowego nie był przypadkowy. Do czasopisma moralno-obyczajowego z założenia doskonale pasowały rozprawki poświęcone filozofii moralnej, omawiające cele i perspektywy życia, wady i zalety człowieka, zwłaszcza gdy czyniły to w sposób interesujący, posługując się w opisach zagadnień ciekawymi metaforami, urozmaicając je przykładami, opowiadaniem i poezją. Ciekawy jest przede wszystkim pełen ironii styl szwedzkiego pisarza, z oddalenia już spoglądającego na blaski i cienie bujnego życia, którego był kiedyś jak najbardziej aktywnym uczestnikiem. Pisze:

Świat jest teatrem, a ludzie komediantami, przygody, czyli przypadki układają komedią. Los szczęścia role rozdaje, [...] teologowie machinami rządzą, a filozofowie są spektatorami. [...] Bogaci zastępują wygodne łoże, możni zabierają pierwsze na czele miejsca, a ubodzy i nieszczęśliwi na parterze [...]. Głupstwa składają koncert, czas scenę odsłania. Komedie ma za tytuł: „Świat chce być oszukany, niechże nim będzie“, i zaczyna się od łez i wzdychania [...]. Zgoła taka jest komedia tego świata, z której jeśli się kto swobodnie chce naśmiać i nacieszyć, niech się w jaki ustronny kącik nachyli, z którego by mógł wszystko wygodnie widzieć, sam niewidziany, a tak będzie mógł bezpiecznie z niej sztydzić, jak jest tego warta⁴³.

Tego, że stylem ironii i parodii posługiwał się często, zresztą za swym angielskim wzorem, i *Monitor*, nie trzeba udowadniać. Nie obce mu były i rozważania religijne, dość częste również na kartach *Myśli*, przepajanie filozofii moralnej katolicką, rozprawki o bezbożności wieku, ateizmie i deizmie⁴⁴. Przy roztrząsaniu zagadnień z egzegetyki biblijnej szwedzki autor okazał się jednak bardziej krytyczny. W artykule [O *raju ziemskim*] ukazuje dowolność i bezużyteczność dociekań na temat lokalizacji raju, w artykule [O *owocu zakazanym*] z dużą dozą kpiny pisze o bezsensowności roztrząsań na temat gatunku tego owocu, a w wywodzie [O *Ewie i wężu*]⁴⁵ powątpiewa w fakt, że wąż przemawiający ludzkim głosem był wężem prawdziwym. Wykładnia ta nieco zaniepokoiła prawowiernego i pozbawionego poczucia humoru tłumacza monitorowego, pośpieszył więc z przypisem prostującym

⁴³ M 1770, nr 104, s. 827—831. Za tytuł „komedii“ obrał sobie autor powieść przypisywaną kardynałowi Caraffa, późniejszemu papieżowi Pawłowi IV.

⁴⁴ Zob. M 1765, nr 69; 1766, nry 36, 73; 1767, nr 32; 1768, nry 38, 47; 1769, nry 61, 89, 92; 1771, nry 1, 2, 4.

⁴⁵ Wymienione artykuły zob. M 1770, nr 102, s. 813—820.

„błędne“ interpretacje Oxenstierny⁴⁶. Warto wspomnieć, że nie jest to zresztą jedyny zabieg cenzorski Minasowicza⁴⁷.

Poza tym zajmują Oxenstiernę, a także *Monitor*, i inne zagadnienia filozoficzne: miejsce filozofii wśród nauk, historia filozofii, wartość poszczególnych systemów (sam deklaruje się jako neostoik), pojęcia filozoficzne (np. czas) itp.⁴⁸ Interesująca jest rozprawka o wychowaniu, przepojona teorią Locke'a⁴⁹. „Edukacja dziecięca podobna jest uprawie naszej niwy albo sadzeniu młodocianych szczepów“, „Umysł dziecinny [...] jak wosk gotów jest wszelkie przyjąć wyobrażenia, jakie się komu wycisnąć na nim podoba“ — oto przewodnie jej motywy.

Na specjalną uwagę zasługują myśli poświęcone zagadnieniom społecznym. Ciekawym, przejawiającym się stale i przy różnych okazjach motywem jest wyraźna niechęć szwedzkiego magnata wobec magnatów:

Są dwa gatunki ludzi do politowania niesposobnych. Pierwszego gatunku są wielcy panowie [...].

Każdy rozsądny człowiek chronić się winien nienawiści wielkich panów, którą z lada przyczyny ściągnąć na się może [...].

[Szczerość] jest wywołana z pańskich dworów i panom wielkim niezwyčajna [...] ⁵⁰.

Najciekawszą z tego kręgu tematycznego jest rozprawka o szlachectwie⁵¹. Autor przez kpiarskie i zjadliwie zdeformowane przedstawienie genezy szlachectwa i mechanizmu nobilitacji podważa słusność uroszczeń stanowych i zupełnie już w duchu Oświecenia przedstawia prymat zasługi przed urodzeniem.

Szlachectwo było wynalezione przez starożytność dla nasycenia tanim kosztem ambicji ludzi niskiego stanu. Rzymianie postanowili

⁴⁶ Zob. s. 820: „Pospolitsze jednak, pewniejsze i z tekstem *Pisma św.* zgadzające się bardziej jest zdanie trzymających, że szatan przez węża prawdziwego do Ewy przemówił, czemu i św. Augustyn przyświadcza [...]“.

⁴⁷ W rozprawce *Uwagi nad Juliuszem Cezarem* (M 1771, nr 39, s. 301) odrzuca np. ostatnie zdanie Oxenstierny: „*il étoit le maris de toutes les femmes et la femme de tous les maris*“ (LH t. 1, s. 95), wprowadzając na jego miejsce słówko „*etc.*“

⁴⁸ Zob. M 1770, nr 98/I, s. 781—784, nr 98/II, s. 784—787, nr 98/III, s. 787—788, nr 104/II, s. 831—834; 1771, nr 19/III, s. 150—152.

⁴⁹ Zob. M 1770, nr 94/II, s. 755—756.

⁵⁰ Lokalizacja kolejnych zdań cytatu: M 1770, nr 39/III, s. 207, nr 42/II, s. 231, nr 45/I, s. 252.

⁵¹ Zob. M 1770, nr 79/II, s. 627—630.

je w nadgodę cnoty, a panowie świata terazniejsi nim często kupczą. Jest to łaska, którą dziś nietrudno u dworów dostać można. Nie masz spomiędzy panujących, którzy by nie łacniej tytułu Jasnej Wielmożności pozwolili, jak 20 tysięcy talarów rocznej pensji naznaczyli; i byleby się tylko kontentować kilką kropel inkaustu rozlanych na kawałek pergaminu, można łatwo pomyślny w zabiegach i pretensjach swoich otrzymać skutek. Jest to wielka ochrona szkatuły królewskiej, co heraldyka, a herby i klejnoty szlachectwa [...] są niejakim skarbem królewskim.

Artykuł kończy następującą konkluzją:

Dotąd póki szlachectwo było nadgodą cnoty, zdawało się być rozumną próżnością, lecz jak onym zaczęto łatwo zaszczycać, swój lustr dawny tracić zaczęło. [...] Każdy, ktokolwiek je nabywa przez zacność prawdziwą i godne nadgody zasługi, godzien sprawiedliwym względem być przełożony nad onego, który szlachectwo swoje, dziedzictwem od przodków wzięte, cnotą własną nie utrzymuje, ponieważ chwalebniejsza nierównie stać się przez cnotę rodowitym jak rodzić się bez cnoty szlachetnym.

Na zakończenie przytacza Oxenstierna francuski wierszyk, który — przetłumaczony i drukowany przez Naruszewicza w *Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych* pt. *Różność za życia*⁵² — znany jest powszechnie badaczom literatury Oświecenia. Nie znaleziono jednak dotąd jego źródła⁵³. *Monitor* przytacza aż trzy warianty przekładu. Dwa wyszły spod pióra polskiego tłumacza *Myśli*⁵⁴, trzeci, wyodrębniony od poprzednich określeniem: *Toż samo z inszej ręki*, jest przedrukiem przekładu Naruszewicza. Przy okazji warto nadmienić, że monitorowy przekład *Pensées*

⁵² *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*, 1770, t. 2, cz. 1, s. 57. Druk wcześniejszy o parę miesięcy od druku w *Monitorze*.

⁵³ Por. M. Klimowicz, „*Sen Patrixa*“ w *poezji polskiego Oświecenia*. *Pamiętnik Literacki*, 1957, z. 4. Tekst oryginału (LH t. 1, s. 12):

*D'Adam nous sommes tous enfans.
La preuve en est connue.
Et que tous nos premiers parens
Ont mené la charrue.
Mais las de travailler enfin
La terre labourée,
L'un a detelé la matin,
L'autre l'après dinée.*

⁵⁴ Wariant drugi (inc.: „Wszyscyśmy dziećmi Adama i rodu“) drukowany już był w roku 1756. Zob. J. E. Minasowicz, *Zebranie rytmów polskich*. T. 2. Warszawa 1756, cz. 4, s. 268.

wzbogacił polską poezję stanisławowską całym szeregiem pozycji przekładanych z literatury francuskiej, włoskiej i łacińskiej⁵⁵.

Wracając do sprawy przeniesionych z *Myśli* do *Monitora* treści, należy wspomnieć rozprawki traktujące o nauce, postępie, lekturze i sztuce. Jak najbardziej aktualne dla *Monitora* są: *[O niegodziwości obyczajów wieku naszego]*⁵⁶, *[Pochwała nauki]*⁵⁷, *[O piśmie]*⁵⁸, *[O naukach]*⁵⁹, *[Co to jest kabała]*⁶⁰, w których odnajdujemy nurtujący Oświecenie problem: czy rozkwit nauk idzie w parze z rozkwitem moralności i szczęścia⁶¹. Na pytanie to szwedzki pisarz nie potrafi odpowiedzieć jednoznacznie. Z jednej strony cieszy go rozkwit nauki, wykazuje jej wielkie zasługi, zaleca lekturę⁶², występuje przeciw pseudonaukom, jak alchemia i astrologia⁶³, z drugiej jednak — niepokoi go zbyt duża śmiałość dociekań naukowych, targających się na rozwiązanie najgłębszych tajemnic

⁵⁵ Spośród autorów nowych pozycji przekładowych wymienić należy La Fontaine'a (M 1770, nr 43/II, s. 242), Mainarda (nr 56/II, s. 342—343; autor wskazany w LH t. 2, s. 89, tu zatajony), Pavillona (nr 99/II, s. 795—796; 1771, nr 7/III, s. 54; autor wskazany w LH t. 1, s. 122—124, 325, tu w drugim wypadku zatajony), Regniera Desmarais'go (1770, nr 104/III, s. 835—836; autor wskazany przez dopisek na egzemplarzu *Pensées* z Bibl. Uniwersyteckiej w Warszawie, sygn. 13.22.11.17 (t. 1, s. 287)), Deshoulière (1771, nr 9/II, s. 68), Auzoniusza (nr 19/III, s. 152; autora wskazał przedruk polskiego przekładu; zob. Minasowicz, ZMPP s. 135). Wiele wierszy czeka jeszcze na autorów, np. *Sonnet* (M 1770, nr 97), opatrzony w *Pensées* (LH t. 2, s. 151) znamioną notatką: „de main de maître“.

Nieznamość języka angielskiego kazała tłumaczowi opuścić cytowany przez Oxenstjernę wiersz angielski w rozprawce *D'un homme sans argent* (M 1771, nr 34/I, s. 257).

⁵⁶ M 1770, nr 32/I.

⁵⁷ M 1770, nr 43/I, s. 235—240.

⁵⁸ M 1770, nr 46/II, s. 262—266.

⁵⁹ M 1770, nr 77/I, s. 607—609.

⁶⁰ M 1770, nr 98/III, s. 787—788.

⁶¹ Wrywkowy tylko przegląd zawartości *Monitora* każe tu wynotować nry: 1765, nr 48; 1766, nr 26; 1767, nry 50, 66; 1768, nry 4, 33; 1769, nry 2, 3, 4, 11, 12, 27, 28, 54; 1770, nr 7. Zagadnieniem tym zajmuje się poniekąd rozprawka: I. Stasiewicz, *Dyskusja z „Rozprawą o naukach i sztukach“ J. J. Rousseau w polskich czasopismach czasów stanisławowskich*. *Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej*. T. 6. Warszawa 1958.

⁶² M 1770, nr 43/I, s. 235—240; 1771, nr 21/I, s. 161—164.

⁶³ M 1770, nr 55/II, s. 336—339, nr 77/II, s. 700—703.

bytu⁶⁴ i oburza niemoralność wieku⁶⁵. Wnioski stąd pesymistyczne. Oto jeden z nich:

zdaje się, iż w tym czasie, w którym żyjemy, występki i wiadomości równym ku nam zbliżają się krokiem, a to tym bardziej, im bardziej niewiadomość i cnota od nas się oddala⁶⁶.

Nie pominął Minasowicz i myśli politycznych, wprowadzając do *Monitora*⁶⁷ rozprawki *Du devoir des souverains*, *Du faux brillant d'une couronne* i *De la clémence* władców. Przy pierwszej naruszył nawet surowo obserwowaną zasadę wierności tłumaczenia na rzecz parafrazy. Na kanwie rozważań Oxenstierny utkał tu własny, monitorowy, prokrólewski program polityczny.

Niech każdy, ktokolwiek uprzedzonym myśl sobie zaprzętnąć nie dopuścił zdaniem, [...] roztrząśnie i uważy, jak w wielu rzeczach postawa dziś kraju naszego w lepszą odmieniać się poczęła formę, zwłaszcza w szczęśliwych panowania pierwiastkach, od roku toczącego się wieku 64 do roku 68. [...] Do jakiego zatem punktu szczęśliwości przyjść byśmy mogli, gdyby to wszystko, stosując się do wyrażonej wzwyż maksymy: *Regis ad exemplum etc.*, spólnymi siłami od wszech ojczyzny obywatelów, stała i nieprzerwaną ciągnęło się kontynuacją na łonie słodkiego pokoju⁶⁸.

Do tej grupy artykułów należy zastanawiająca trafnością i nowością obserwacji rozprawka potępiająca wojny — „akademie zbójców“ i „szkoły tyranów“⁶⁹. Tu także miejsce, by wspomnieć o ataku Oxenstierny na niesprawiedliwych jurystów i długotrwałość procesów sądowych⁷⁰. Atak ten wydać się musiał polskiemu tłumaczowi nieco nieostrożny, skoro krytykując za oryginałem nieuczciwych prawników zaznaczył w nawiasie:

wyłączają się tu sumienni i sprawiedliwi, od przekupienia i prewarykacji dalecy, a zatem do tego rejestru nie należący.

⁶⁴ M 1770, nr 98/III, s. 258.

⁶⁵ M 1770, nr 32/I, s. 147—151.

⁶⁶ M 1770, nr 46/II, s. 266.

⁶⁷ M 1771, nr 27/I—II, 32/II.

⁶⁸ Cytaty z M 1771, nr 27/I, s. 203—205.

⁶⁹ M 1770, nr 93/II. Tematyka to nieobca *Monitorowi*, zwłaszcza w latach zawieruchy radomsko-barskiej. Por. M 1767, nr 89; 1769, nr 1; 1770, nr 2.

⁷⁰ Zob. *Des Procès*. W: LH t. 1, s. 270—272. Por. M 1771, nr 55/II, s. 429—431. Cytat ze s. 429—430.

Przechodząc do rozprawek obyczajowych, pragnę zwrócić uwagę na użytą w nich parokrotnie formę portretu literackiego⁷¹, tak charakterystyczną dla satyry oświeceniowej (także w *Monitorze*). Typowe są również modele portretowe: pieczeniarsz, mędrzek, chwalca. Pisarz szwedzki omawia nadto kwestię władzy rodzicielskiej⁷², podróży zagranicznych⁷³, strojów⁷⁴. Z tematyką obyczajową można w jakimś stopniu powiązać rozprawki zajmujące się sprawami zdrowia i higieny⁷⁵. Do *Monitora* wprowadził te zagadnienia już w r. 1769 Mitzler de Kolof⁷⁶.

Na przypomnienie zasługują rozważania ujawniające problemy kształtującej się właśnie formacji kapitalistycznej. Ukazują one coraz większą wszechwładzę pieniądza⁷⁷ i interesu⁷⁸ oraz rolę kredytu⁷⁹.

Bez blasku dukatów nikt [już] okazałej nie ma świetności, nadziei zaś masą złota posąg żywy kadzidło jak bałwan w podchlebnych pochwałach odbiera [...]. Jeśli podlego urodzenia, to nikt ojca jego nie pamięta, a choćby też był i nieprawym synem, znajdzie się wiele poczciwych ludzi gotowych przysiąc, że byli na ślubie jego matki⁸⁰.

Na tym kończę, z konieczności pobeżny, przegląd problematyki *Pensées* w *Monitorze*. Uzupełnia go w pewnym stopniu podane poprzednio zestawienie rozprawek tłumaczonych. Wśród tłumaczeń brak m. in. rozprawki *De la Pologne*. Widocznie ton jej uznano w redakcji za nazbyt szydliwy, a nawet obrażający polskich czytelników.

Osobnym zagadnieniem jest kwestia osoby tłumacza. Do rozwiązania jej dopomogła maniera pisarska Oxenstierny, polegająca na przeplataniu tekstu prozaicznego szeregiem drobnych lub większych cytatów poetyckich. Tłumacz *Monitora* — jak już

⁷¹ Zob. M 1770, nr 45/III, s. 254—256 (mędrzek); nr 58/III, s. 360—362 (pieczeniarsz); nr 103/II, s. 823—825 (pobożny); 1771, nr 34/I, s. 256—257 (człowiek bez pieniędzy); nr 34/IV, s. 262—263 (chwalca).

⁷² M 1770, nr 93/I, s. 741—746 (przeciw zmuszaniu dzieci do życia klasztornego).

⁷³ M 1770, nr 99/I, s. 789—793, nr 99/II, s. 793—796.

⁷⁴ M 1770, nr 91/I, s. 730—732; 1771, nr 3/II, s. 20—23.

⁷⁵ M 1770, nr 42/I, s. 227—230; 1771, nr 26/II, s. 205—206.

⁷⁶ Por. M 1769, nry 79, 81—83, 87—88, 90—91, 93—94, 98—99 itd.

⁷⁷ M 1770, nr 36/I, s. 179—181; 1771, nr 34/I, s. 256—257.

⁷⁸ M 1770, nr 88/II, s. 703—705.

⁷⁹ M 1770, nr 49/II, s. 285—289.

⁸⁰ M 1770, nr 36/I, s. 179—180.

wspominaliśmy — przewierszował wstawki poetyckie na polski. W paru wypadkach wzbogacił nawet ich zasób, dodając w zakończeniach lub mottach rozprawek wiersze nowe⁸¹. Wobec powyższego rozwiązanie osoby tłumacza czy też autora wierszy w przekładach z *Pensées* uważam za równoznaczne z rozwiązaniem tłumacza całości. Tym bardziej że w paru wypadkach posłużenia się obcymi tekstami przekładów odnotowuje on to skrupulatnie w przypisach czy tekście, podając nazwisko lub kryptonim autora właściwego. Informuje np., że tekst pewnego wiersza jest pióra J. A. Z. B. K. i pochodzi z tomu 3 *Zebrania rytmów polskich*⁸², inny wiersz natomiast napisał „Sebast. Acernus *vulgo* Klonowicz, radca lubelski“⁸³. W jednym tylko wypadku postąpił tłumacz monitorowy mniej skrupulatnie, bo przytaczając fragment przekładu z pieśni Horacjusza nie wyjaśnił, że przekład wyszedł spod pióra Antoniego Wiśniewskiego⁸⁴. W pewnym sensie postępowanie to usprawiedliwić może fakt, że wiersz ten w całości przedrukował *Monitor* trzy numery później, poza tym leżąc już w tece redakcyjnej, utwór nie stanowił dla redaktora *Monitora*, bo był nim w owym okresie tłumacz *Myśli*, własności cudzej. Jeszcze raz jednak zaznaczam, że jest to wypadek jedyny.

W powyższym świetle za autora przekładu polskiego przyjąć należy Józefa Epifaniego Minasowicza, bezspornego autora — co stwierdzono na podstawie porównania tekstów z tekstami ogłoszonymi pod jego nazwiskiem — 28 wierszy w monitorowych *Pensées*. Twierdzenie to umacnia nadto fakt, że aż 20 spośród tych wierszy to pierwodruki, przedrukowane dopiero w r. 1782⁸⁵, a więc

⁸¹ Przykłady: M 1770, nr 73/II, 73/III (epigramaty Owena w mottach), nr 75, s. 595—598 (wiersz W. Rzewuskiego), nr 82, s. 653 (epigramat Owena w motcie), nr 88/III, s. 706 (epigramat *Martialisa*), nr 93/II, s. 748 (inny wiersz niż u *Oxenstiernny*); 1771, nr 15/I, s. 118 (wierszyk S. H. Lubomirskiego).

⁸² M 1770, nr 46/II, s. 264.

⁸³ M 1770, nr 86, s. 689.

Wzmiankowane w przypisie 81 wiersze Rzewuskiego i Lubomirskiego zapisano w tekście jako autorstwa W.R.W.K.H.P.K. i S.L. M.W.K.

⁸⁴ Zob. M 1770, nr 97/II. Cały przekład wiersza ukazał się w nrze 100, s. 800—802, pod kryptonimem X.A.W.S.P.

⁸⁵ Zob. poniższe zestawienie wierszy drukowanych w *Monitorze* z wierszami drukowanymi w *ZMPP*, *ZRP (= J. E. Minasowicz, *Zebranie*

w latach 1770—1771 znane chyba wyłącznie swemu twórcy. W jednym zresztą miejscu znajdujemy wyraźną informację, że przekład wiersza, a chodzi tu o przekład epigramatu Auzoniusza cytowanego u Oxenstierney w oryginale, jest pióra tłumacza⁸⁶. Przekład ten należy szczęśliwie do grupy 28 wierszy o stwierdzonym autorstwie Minasowicza. Rozważania powyższe potwierdzają dodatkowo inne okoliczności: bezsprzecznie Minasowiczowski przekład *Réflexions*

rytmów polskich. T. 2. Warszawa 1756) i HPW (= *Horacjuszowe pieśni wszystkie tłumaczenia różnych*. Warszawa 1773).

Incipity	Monitor	Druk	Strona
Gdy nad ciągnięciem tutuniu...	1770, nr 29/I	ZMPP	209
Cóż życie ludzkie...	1770, nr 29/I	ZMPP	179
By nie ale, każdy by...	1770, nr 29/II	ZMPP	177
Najwyższym dobrem u ludzi...	1770, nr 36/I	ZMPP	219
Mądryśli? nienawiści...	1770, nr 42/II	ZMPP	219
Dobry przyjaciel...	1770, nr 42/III	ZMPP	104
W czasie młodości...	1770, nr 54/II	ZMPP	207
Posłuchaj, synu...	1770, nr 56/II	ZRP	304—305 (cz. 3)
Potwarz jednego razu...	1770, nr 56/III	ZMPP	208
Wśród łez gotowa...	1770, nr 73/II	ZMPP	104
Wolność, więzienie...	1770, nr 73/III	ZRP	209 (cz. 3)
Żyłem płci niegdyś...	1770, nr 73/III	HPW	167 (t. 2)
Ogień każdą rzecz...	1770, nr 77/II	ZMPP	153
Wszyscyśmy dziećmi Adama...	1770, nr 79/II	ZRP	268 (cz. 4)
Węzeł zerwać przyjaźni...	1770, nr 82	ZRP	195 (cz. 3)
Daje dobrze i siła...	1770, nr 88/IV	ZMPP	104
Służyć monarsze...	1770, nr 97/I	ZRP	305 (cz. 3)
Acz Volter zda się...	1770, nr 98/III	ZMPP	200
Samemu ufaj Bogu...	1771, nr 7/II	ZMPP	178
Ten, który bez uwagi...	1771, nr 7/III	ZMPP	93
I uciechy są przykre...	1771, nr 9/II	ZRP	312—313 (cz. 3)
Słodka rozrywko...	1771, nr 9/III	ZRP	317—318 (cz. 3)
Bożku! Co sprawiasz...	1771, nr 12/I	ZMPP	209—210
Na małym wołę...	1771, nr 12/II	ZMPP	168
O gustach w ustach...	1771, nr 19/II	ZMPP	104
Imiona, zdania, miasta...	1771, nr 19/III	ZMPP	135
Śmierć ludzi...	1771, nr 27/II	ZMPP	103
Raz mi się woskiem...	1771, nr 34/III	ZMPP	169

⁸⁶ M 1771, nr 19/III, s. 152: „Wiersze, które o mędracach tych wzmiankują, na czele pisma tego położone, znajdują się w Antologii albo w Zbiorze różnych epigramatów greckich, są i między wierszami łacińskimi Auzoniusza, które niżej polskim przełożę wyrazem, to jeszcze przydam [...]“.

et maximes morales, tegoż przekład jednej niedrukowanej w *Monitorze* rozprawki z *Pensées* (o czym dalej) oraz bliskie związki Minasowicza z czasopiśmem.

Uznając kanonika katedry kijowskiej za autora polskiego przekładu *Myśli*, trzeba odrzucić twierdzenie Ignacego Chrzanowskiego⁸⁷ (oparte na świadectwie Szymona Bielskiego⁸⁸), że autorem pewnych numerów *Monitora* z r. 1770 (nry: 32, 36, 45, 46) jest Gracjan Piotrowski. Numery te wypełniają przekłady z *Pensées* nie różniące się niczym od przekładów w innych numerach pisma, mieszczą się wśród numerów z przekładami nie przypisywanymi Piotrowskiemu, a wreszcie — przed rozprawką pierwszą nru 36 znajduje się w motcie wiersz przełożony przez Minasowicza i drukowany poza tym dopiero w roku 1782⁸⁹. Za pomyłką Bielskiego przemawia nadto zupełnie odmienny charakter literacki sąsiednich *Monitorów*, faktycznie przez Piotrowskiego napisanych (satyry z nrów 31, 33, 35 oraz artykuły z nrów 44, 47).

Kończąc rozważania nad *Pensées* w *Monitorze* zatrzymajmy się jeszcze przy jednym szczególe. W omawianych rocznikach pisma spotykamy i „pseudo-Oxenstierny“. Nazywam tak oryginalne rozprawki Minasowicza uzupełniające tematykę *Myśli* i pisane na ich wzór. Bezspornie taką jest rozprawka [*Przeciw przymuszaniu dzieci do stanu małżeńskiego*], drukowana obok dwóch rozprawek Oxenstiernowskich. Nawiązuje ona do zamieszczonych w numerze poprzednim rozważań szwedzkiego pisarza [*Przeciw przymuszaniu dzieci do życia klasztornego*], i to nie tylko wyborem zagadnienia, ale i słowami:

Jako swe dziatki rodzicom do osobności stanu zakonnego niewolić niegodziwa, tak je niemniej do związków małżeńskich mimo ich woli przymuszać niesprawiedliwa⁹⁰.

Rozprawki tej nie znalazłam w żadnym z przejrzanych wydań *Pensées*, a przeglądałam ich kilka⁹¹, przy czym według zapowiedzi

⁸⁷ Zob. I. Chrzanowski, *Z dziejów satyry polskiej XVIII wieku*. Warszawa 1909, s. 96.

⁸⁸ Sz. Bielski, *Vita et scripta quorundam e congregatione Cler. Reg. Sch. P. in provincia polona professorum*. Warszawa 1812.

⁸⁹ Por. przypis 85.

⁹⁰ M 1770, nr 94/I, s. 749.

⁹¹ Francfort sur le Meyn 1736, t. 1—2; La Haye 1741, t. 1—2; Francfort sur le Meyn 1746, t. 1—2; La Haye 1749, t. 1—2; Francfort sur le Meyn 1754, t. 1—2; Francfort sur le Meyn 1755, t. 1.

wydawców były to wydania pełne, w każdym razie nie różniły się zawartością. Dalszym argumentem podważającym autorstwo Oxenstierny jest owo nawiązanie słowne. Nawiązań takich pisarz szwedzki nigdy nie stosował, komponując każdą rozprawkę z osobna jako skończoną całość. Odbija także od tonu rozprawek Szweda nudny, moralizatorski ton dalszego jej ciągu. Zwróćmy jeszcze uwagę na zdanie stanowiące wprowadzenie do opowiedzianej poniżej historii — przykładu:

Co się z następującego, francuskiego równie, świeższej jednak daty, jak wyżej przywiedziony, przykładu pokaże.

Jest to drugie nawiązanie słowne do rozprawki z *Monitora* poprzedniego, w której parafrazując tekst Oxenstierny pisał:

Przypominam sobie w tej okoliczności, co się stało we Francji ku końcowi przeszłego wieku, jako o tym świadczy poważny jeden autor i ledwie nie oczywisty świadek⁹².

Późniejsza chronologizacja przykładu o tragicznych skutkach zmuszania dzieci do małżeństwa świadczy wyraźnie, że zaczerpnięty on został z jakiegoś innego źródła literackiego, opisującego wypadki późniejsze niż w *Pensées*. Za przypisaniem tej rozprawki Minasowiczowi, obok niejako „organicznego“ jej powiązania z rozprawkami Oxenstierny, przemawia fakt, że zamieszczony w niej wiersz uznany został za wiersz Minasowicza⁹³.

Innymi „pseudo-oxenstiernowskimi“ rozważaniami są cztery artykułiki z nr 56 rocznika 1771. Z tym zastrzeżeniem, że są one znacznie bardziej podobne do rozprawek Oxenstierny. Brak ich jednak w *Myślach*, co wydaje się argumentem decydującym.

Poza przekładem *Pensées* w *Monitorze* odnotować trzeba przekład nietłumaczonego w nim rozdziałku z tomu 1, a mianowicie *Dialogue entre le corps et l'âme*⁹⁴. Pojawił się on w r. 1772 w tomiku *Dowody jawne o jestności Boga*⁹⁵ i stanowił jeden

⁹² Cytaty z M 1770: nr 94/I, s. 751 i nr 93/I, s. 742.

⁹³ Przedruk: M 1773, nr 30, s. 263. W. Smoleński (*Towarzystwa naukowe i literackie*. Warszawa 1887, s. 43) przypisał Minasowiczowi autorstwo tego numeru.

⁹⁴ LH t. 1, s. 131—136.

⁹⁵ *Dowody jawne o jestności Boga przez JMć Ks. Franciszka Salignac de La Mothe Fénelona [...] przywiedzione, z francuskiego na polskie przełożone i z innymi wespół przydatkami za dozwoleństwem Zwierzchności do druku podane*. Warszawa 1772. Druk. Mitzlerowska. 8°, s. 39.

z „przydatków“ do rozprawy Fénelona. Zatytułowano go: *Rozmowa duszy z ciałem, z dzieł hrabiego Oxenstierna*. Tłumaczem był i tym razem Minasowicz, stwierdzony tłumacz *Dowodów i Religii Racine'a*, drukowanej tam jako drugi z „przydatków“⁹⁶.

Dalszym etapem dziejów *Pensées* w Polsce jest wydanie w r. 1777 ich francuskiego wyboru w drukarni pijarów wileńskich. Stanowi ono dość obszerny tomik, ale złożony tylko z rozprawek tomu 1, o czym zresztą informuje tytuł⁹⁷. Być może, że zamiarem wydawców był i przedruk z tomu następnego, ale chyba — niezrealizowanym. W każdym razie tomik ten przynosił polskim czytelnikom także rozprawkę *De la Pologne*.

Rezonansem tego wydania było nowe tłumaczenie *Pensées*, podjęte przez ucznia wileńskiego „konwiktu Jego Królewskiej Mości“ i ogłoszone w r. 1780 „w drukarni Królewskiej przy Akademii“ w Wilnie. Uczniem tym był Tadeusz Plater, starosta dawłuński. Wydany pod jego nazwiskiem tomik zawierał — obok *Myśli wybranych z francuskiego*, a przynoszących, jak wykazała konfrontacja tekstów, wybór z *Pensées* — także parodie pieśni Sarbiewskiego i przekłady epigramatów łacińskich⁹⁸. Tomik poprzedziła przedmowa autorska datowana: „w Wilnie w konwiktzie, 1780 d. 24 czer.“, dedykująca „pierwiastkową pracę“ bratu i opiekunowi autora, Janowi Platerowi, staroście subockiemu. Nowy wybór nowych przekładów z *Pensées* zawierał 32 rozprawki, z których 15 ukazało się w języku polskim po raz pierwszy, a 17 dublowało przekłady monitorowe⁹⁹. Porównanie tych ostatnich z przekładami Platera każe

⁹⁶ *Dowody* drukowano jednocześnie w *Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych* (1772, t. 6, cz. 1, s. 100—131) pod kryptonimem I.E.M.K.K.K. *Religia* przedrukowana została w ZMPP s. 194—196.

⁹⁷ *Choix de diverses pensées morales du Comte Oxenstirn*. Tome premier. Reimprimé. Wilno 1777. 8°, s. 1—243, nlb. 6.

⁹⁸ *Myśli wybrane z francuskiego oraz Pieśni z Sarbiewskiego parodie, toż Wiersze na różne materie, przekładania Tadeusza Platera*. Wilno 1780, 8°, 2 k. nlb., s. 1—120.

Estreicher (XXIV, 352) przy rejestracji tego druczku podaje pomyłkowo rok: „MDCCXXX (1730)“.

⁹⁹ Wykaz rozprawek z Oxenstierny tłumaczonych po raz pierwszy:

nr	Plater		<i>Pensées</i> , tom 1	
	tytuł	strony	tytuł	strony
I	O <i>ustronności</i>	1—3	<i>De la solitude</i>	1—3
IV	O <i>rozkoszy</i>	11—14	<i>De la volupté</i>	8—10
VII	O <i>miłości ojczyzny</i>	18—20	<i>De l'amour de la patrie</i>	13—14

uznać Minasowicza za tłumacza bardziej wytrawnego od młodego adepta „sztuki krasomówskiej i rymotwórskiej“, i to nawet w wypadkach, gdzie wiernością prześciga on kanonika kijowskiego. Teksty Minasowicza swobodnym tokiem narracji zdradzają zawodowego literata, tekst Platera jest szkolnie poprawny, miejscami zaś

IX	O gospodarstwie	22—26	<i>De l'économie</i>	15— 17
XIII	O bucie	33—34	<i>De l'orgueil</i>	22— 23
XIV	O przyjaciółach	34—39	<i>Des amis</i>	23— 26
XVI	O wdzięczności	42—45	<i>De la reconnaissance</i>	29— 30
XVII	O przejściu z kolebki do truny	45—47	<i>Du passage du berceau au tombeau</i>	33— 34
XVIII	O życiu moim	47—51	<i>De ma vie</i>	34— 37
XIX	O korzyści z przeciwności	51—54	<i>Du fruit de l'adversité</i>	37— 39
XX	O rozpacz	55—59	<i>Du désespoir</i>	39— 42
XXII	O lenistwie	61—63	<i>De la paresse</i>	44— 45
XXIII	O karnawale	64—66	<i>Du carnaval</i>	46— 47
			<i>Pensées, tom 2</i>	
XXVI	O sprawiedliwości	70—71	<i>De la justice</i>	169—172
			<i>Pensées, tom 1</i>	
XXXI	O wierności	83—84	<i>De la fidélité</i>	322—323

Wykaz rozprawek tłumaczonych już w Monitorze:

	Plater		Monitor
II	O człowieku	4— 7	1770, nr 75
III	O fortunie	7—11	1770, nr 79/I
V	O zemście	14—16	1770, nr 86/I
VI	O szlachectwie	16—18	1770, nr 79/II
VIII	O radzie	20—22	1770, nr 92/I
X	O żartowaniu	26—28	1770, nr 89/I
XI	O jednaniu się	28—30	1770, nr 86/II
XII	O potwarzy, obmowie	31—32	1770, nr 85/II
XV	O niewdzięczności	39—42	1770, nr 86/III
XXI	O wierze	59—61	1770, nr 78/III
XXIV	O woli	66—67	1770, nr 29/III
XXV	O sposobach zachowania zdrowia	67—70	1770, nr 42/I
XXVII	O spokojności	75—76	1770, nr 54/III
XXVIII	O cnocie	77—78	1770, nr 41/I
XXIX	O młodości	78—80	1770, nr 54/II
XXX	O wychowaniu	81—82	1770, nr 94/II
XXXII	Niepodobna podobać się wszystkim	85—87	1770, nr 38/III

szkolnie nieudolny¹⁰⁰. Poza tym tłumacz monitorowy góruje erudycją, cytując np. przekład Klonowicza dla przytaczanego przez Oxenstierne łacińskiego dwuwiersza, gdy Plater daje tu własne, pracowite i prozaiczne tłumaczenie¹⁰¹. Minasowicz wygrywa również w pojedynku poetyckim, oddając zawsze teksty wierszowane wierszem, co stanowi duży walor jego przekładu. Plater z reguły zamienia wiersz na prozę¹⁰², podaną *in continuo*, co mimo wierności słownej podważa artystyczną adekwatność przekładu¹⁰³. Występuje to tym jaskrawiej, że młody tłumacz nie ma zwyczaju — obserwowanego wielokrotnie przez uczonego edytora, jakim był Minasowicz — zachowywania w tekście lub w przypisach także oryginalnej wersji wiersza.

Trzecim kolejnym rokiem, który można by nazwać w historii naszego czasopiśmiennictwa rokiem oxenstiernowskim, jest rok 1772. Tym razem druk przekładów z Oxenstierny podejmują Zabawy Przyjemne i Pożyteczne, przynosząc pełny przekład *Réflexions et maximes morales* pt. *Uwagi i maksymy moralne z hrabi szwedzkiego Oxenstyrna, z francuskiego*. Wypełnia on wielką partię pierwszej części tomu 5, znajduje się na s. 30—168, gdy cała część liczy ich w sumie 209. Zaczyna się na arkuszu B, któ-

¹⁰⁰ Na przykład: Minasowicz: „dzieciństwo gwar sroczy, młodość nieuważna płochość, wiek męski bałamuctwo, a starość słabość i choroby“ (M 1770, nr 75, s. 592); Plater: „dzieciństwo wzór małp, młodość dziwactwem, starość słabością“ (s. 4); Oxenstierna: „*son enfance que singeries, sa jeunesse qu'extravagances, sa virilité que folie, sa vieillesse qu'infirmités*“ (LH t. 1, s. 3).

Minasowicz: „Człowiekiem wielkim nazwać się może, kto umie uśmierzać wolę swoją i nigdy tego nie chce, co może, kiedy się to albo rozumowi sprzeciwia, albo z sumieniem nie zgadza“ (M 1770, nr 29/III, s. 127); Plater: „Wielkiego to człowieka ukracać wolę, a nie chcieć mogąc, co się nie klei z sumieniem i rozumem“ (s. 66); Oxenstierna: „*Un grand homme est celui, qui fait dompter sa volonté et qui ne veut jamais ce qu'il peut, quand il n'est pas conforme à la conscience et à la raison*“ (LH t. 2, s. 48).

¹⁰¹ M 1770, nr 86/II, s. 689; Plater, s. 30.

¹⁰² Tylko dwa razy odstąpił od tej zasady, przekładając cytowany wiersz wierszem (s. 51, 72). Na tego rodzaju praktykę wpłynął, być może, tekst wileńskiej edycji *Choix de diverses pensées*, drukującej wiersze w tekście prozaicznym *in continuo*.

¹⁰³ Jaskrawego kontrastu dostarczają tu zwłaszcza końcowe partie przekładów rozprawki *O szlachectwie*. Czytając tekst Platera (s. 18) nie zauważamy w ogóle, że oryginał kończył się wierszem, gdy tymczasem Minasowicz przytacza aż trzy poetyckie warianty przekładu.

rego druk, opierając się na częstotliwości wydawania czasopisma, datować należy na drugi tydzień stycznia¹⁰⁴. Koniec druku całości nastąpił w drugim tygodniu marca. Tak więc przez pełne dwa miesiące *Zabawy* traktowały swych czytelników tekstami szwedzkiego pisarza. Tłumaczem był znowu Józef Epifani Minasowicz, co udowodnialiśmy przy omawianiu przekładu wyboru z roku 1769. O tym, że maksymy i tym razem podobały się polskim czytelnikom, świadczy fakt, iż dbały o swe interesy Gröll w tymże r. 1772 wypuścił ich odbitkę z *Zabaw* jako druk oddzielny (opatrzywszy ją uprzednio nową kartą tytułową oraz informacją wydawcy i wymieniwszy pierwszą stronę tekstu), a w r. 1775 wznowił wydanie¹⁰⁵. W stosunku do edycji z r. 1772 stanowi ono nadbitkę: wyposażono je w odrębną paginację i nową, aktualną przedmowę. Dowodem dalszej kariery *Uwag i maksym moralnych* jest przedruk przekładu w *Monitorze* z r. 1784 (nry: 91—104), w niedalekim sąsiedztwie z *Charakterami* La Bruyère'a¹⁰⁶. Tym razem druk był znowu anonimowy, wydawca obdarzył go tylko ogólnikowym tytułem *Maksymy moralne*. Ze względu na wierność przedruku w stosunku do tekstu *Zabaw* oraz z uwagi na fakt, że jednym ze źródeł *Monitora* Dufourowskiego były *Zabawy*, określenie autora i tłumacza nie nastęrczyło większych trudności¹⁰⁷. Przedruk w *Monitorze*

¹⁰⁴ Por. E. Aleksandrowska, *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*. Monografia bibliograficzna. Wrocław 1959, s. IX, 7.

¹⁰⁵ *Uwagi i maksymy moralne hrabi szwedzkiego Oxenstyrna, z francuskiego na polski język przetłumaczone*. Warszawa 1772. 8°, s. nłb. 3, 30—168. Wyd. 2: Warszawa 1775. Nakładem M. Gröllla. 8°, s. 1—142.

¹⁰⁶ Zob. M 1785, nry 75—77, 79—80. Por. J. Rudnicka, *Ostatnie roczniki „Monitora”*. Pamiętnik Literacki, 1953, z. 2, s. 663. Równocześnie pragnę sprostować informację E. Rządowskiej (*Encyklopedia i Diderot w polskim Oświeceniu*. Wrocław 1955, s. 48), jakoby *Osnowa polska myśli francuskich, częścią moralnych, częścią politycznych*, drukowana w M 1776 (nry 48—55), była przekładem *Maksym* La Rochefoucaulda. Szczegółowe zestawienie tekstów wykazało, że autorstwa La Rochefoucaulda jest tylko jedna maksyma z nru 50, opatrzona liczbą 49 oraz informacją: „mówi Rochefoucauld”. Pozostałe maksymy pochodzą z innych źródeł, niekiedy również mniej lub bardziej dokładnie wymienionych. Maksymę 2 (nr 48, s. 390) odnalazłam w *Próbach* Montaigne'a (T. 1. Warszawa 1957, s. 348), a 112 (nr 53, s. 435) oddać należy omawianemu w niniejszej rozprawce pisarzowi (w przekładzie *Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych* mieściła się ona na s. 142).

¹⁰⁷ Poinformowała o nich już Rudnicka, *op. cit.*, s. 662. Popełniła przy tym nieścisłość utożsamiając *Maksymy* z *Pensées sur divers sujets*.

nie obejmuje jednak całości tekstu z *Z a b a w*¹⁰⁸. Niemniej pisma Oxenstierny przez trzynaście kolejnych numerów stanowiły znowu lekturę czytelników *M o n i t o r a*.

I jeszcze jedno uzupełnienie do kariery *Maksym* w Polsce. Poza drukami odnajdujemy je także w rękopiśmiennych odpisach literatury stanisławowskiej. Obszerny ich wybór w kontekście innych pozycji z *Z a b a w* przynosi np. pochodzący już z pierwszej poł. XIX w. rękopis Biblioteki Jagiellońskiej 2829¹⁰⁹. Kopista wprowadził tam co prawda trochę zmian stylistyczno-językowych mających na celu modernizację tekstu, chodzi jednak niewątpliwie o przekład Minasowicza.

Zamykając powyższe rozważania trzeba stwierdzić, że miejsce Oxenstierny w naszej literaturze w. XVIII nie jest — jak widać — wcale szczupłe. O popularności szwedzkiego pisarza świadczą ponadto: nierzadko spotykane w polskich bibliotekach egzemplarze zagranicznych wydań *Myśli*¹¹⁰ oraz powoływanie się na autorytet Oxenstierny w ówczesnych pismach i przedrukowywanie poszczególnych maksym w wyborach z różnych autorów¹¹¹. Już sama ilość stanowi tu rację dla zwrócenia na tego pisarza baczniejszej uwagi badaczy. Wydaje się jednak, że twórczość jego warta jest zainteresowania i dla swoich walorów jakościowych i że historia wyrządziła krzywdę¹¹² jednemu z bardziej popularnych pisarzy XVIII w., bo przecież ilość wydań i różnojęzycznych tłumaczeń za takiego każą go uznać.

¹⁰⁸ Kończy się na maksymie zamieszczonej w *Z a b a w a c h* na s. 126: „Kobiety nie mogą bankerować na poczciwości, a mężczyźni na rzetelności bez obalenia do szczytu społeczności“.

¹⁰⁹ S. 33—46. Tekst *Maksym* w rękopisie poprzedzają i zamykają utwory drukowane w *Z a b a w a c h P r z y j e m n y c h i P o z y t e c z n y c h: W i o s n a N a r u s z e w i c z a* (1770, t. 1, cz. 1, s. 190—202) i *M o t y ł i C h l o e J. S o s i ń s k i e g o* (1773, t. 7, cz. 2, s. 285—289). Wiadomości o rękopisie udzielił mi uprzejmie mgr E. R a b o w i c z.

¹¹⁰ Inwentarz biblioteki Ignacego Krasickiego (AGAD, zbiory Branickich z Sucheja, rkps 63/80) wskazuje, że i Księciu Biskupowi nie obca była lektura pism Oxenstierny. Odnajdujemy tam aż dwie pozycje jego autorstwa: pod nrem 1503 Gröllowskie wydanie *Maksym*, a pod 1684 pełne wydanie pism w oryginale (*Pensées sur divers sujets avec Réflexions et maximes morales*. T. 1—2. Francfort sur le Meyn 1775).

¹¹¹ Por. M 1774, nr 57, s. 446; 1776, nr 53, s. 435.

¹¹² Całkowicie pomija jego nazwisko także *Bibliografia filozofii polskiej 1750—1850* (Warszawa 1955), skądinąd skrzętnie odnotowująca wszelkiego rodzaju zbiory myśli czy maksym, oryginalne i tłumaczone.